

ЗООЛОГІЧНА ЛЕКСИКА В ДІЛОВІЙ ПИСЕМНОСТІ XVII–XVIII СТ.: ЛЕКСИКО-ЕТИМОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (54)

УДК 811.161.25'374+81'373:81(09)»16/17»

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2025.2\(54\).85–90](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2025.2(54).85–90)

Харківська О. Зоологічна лексика в діловій писемності XVII–XVIII ст.: лексико-етимологічний аналіз; кількість бібліографічних джерел – 6; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена комплексному аналізу зоологічної лексики в діловій писемності XVII–XVIII ст., а саме в праці Ласло Деже як репрезентативному джерелі з історії ділової мови Карпатського регіону. Метою дослідження став комплексний аналіз зоологічної лексики в словнику Ласло Деже, з урахуванням її структурно-семантичних особливостей, етимологічної природи та функціонування в контексті ділової писемності XVII–XVIII ст. На матеріалі словникового реєстру та авторських коментарів простежено тематичне структурування назв тварин, що відображає основні галузі традиційного господарювання (тваринництво, мисливство, рибальство тощо) та особливості локальної карпатської культури. Застосовано метод суцільної вибірки, етимологічний, семантичний, словотвірний, порівняльно-історичний і кількісний аналіз, що дало змогу визначити основні лексико-семантичні групи, домінантні моделі номінації та виявити архаїчні праслов'янські паралелі в назвах фауни. Описано спектр словотвірних типів різної продуктивності, зокрема з суфіксами *-к-а*, *-иц-а*, *-ин-а*, *-ят-* / *-ат-*, *-ок*, які забезпечують побудову видових, збірних та зменшено-пестливих форм назв. Показано роль запозичень германського, романського й тюркського походження, що інтегрувалися в слов'янську систему зоологічної лексики та відбивають інтенсивні міжмовні контакти в мультикультурному карпатському ареалі. Наголошено на значущості словника Л. Деже як корпусного джерела, у якому зоологічна лексика тривалий час залишалася поза спеціальним описом, та окреслено перспективи подальшого залучення зоолексем із авторських коментарів для реконструкції історичної динаміки зоологічної номінації в східнослов'янському контексті. Отримані результати дають підґрунтя для ширших порівняльних студій з історичної лексикології та дозволяють уточнити механізми формування номінативних систем у діловій писемності XVII–XVIII ст.

Ключові слова: зоологічна лексика, Ласло Деже, ділова писемність XVII–XVIII ст., історія мови, лексико-етимологічний аналіз, словотвір, Карпатський регіон.

Формулювання проблеми. Словник Ласло Деже, у якому вміщена лексика ділової писемності XVII–XVIII ст. [Деже 1996], є цінним джерелом для дослідження лексики різних сфер, зокрема зоологічної. Його особливістю є систематичне подання назв тварин, що відображають не лише господарські та культурні реалії, а й глибокі семантичні зв'язки між мовою, природним середовищем і світоглядом народу. Аналіз лексичних одиниць дозволяє простежити, як уявлення про тваринний світ відбивалися в ділових текстах того часу та яку роль такі номінації відігравали в соціально-економічному житті.

У праці Л. Деже подано комплексний опис ділової писемності XVII–XVIII ст., що поєднує корпус актових документів, етимологічний словник та коментарі до словника. Саме словникова частина створює підґрунтя для виокремлення тематичних груп, зокрема зоологічної лексики. У бібліографіях з історичної україністики ця праця посідає вагомe місце поряд з іншою фундаментальною роботою дослідника «Українська лексика XVI століття: Нягівські повчання» (1985), що свідчить про цілісність його наукових зацікавлень в історії української лексики.

Вивчення зоологічної лексики в словнику Л. Деже є науково обґрунтованим з огляду на низку лінгвістичних і культурно-історичних чинників. Ділова писемність періоду XVII–XVIII ст. зберегла багатий склад лексики побутового, господарського й природничого характеру, що відображає реалії життя населення Карпатського регіону. Зоолексеми в таких текстах – актах, інвентарях, податкових реєстрах – функціонували як об'єкти точної фіксації,

що забезпечує їхню автентичність і репрезентативність для реконструкції мовної картини світу.

Як одна з найстабільніших семантичних підсистем мови, зоологічна лексика дає змогу спостерігати збереження архаїзмів і виявляти давні словотвірні моделі. Водночас у карпатському ареалі XVII–XVIII ст. активно відбувалися міжмовні контакти з польською, угорською, словацькою та іншими мовами, що спричинило проникнення запозичених зоонімів і зумовило гетерогенність лексичного складу. Матеріал словника Л. Деже дозволяє з'ясувати генезу таких назв, простежити семантичні зрушення й визначити ступінь їхньої інтеграції в місцеву мовну традицію.

Попри значущість словника як етимологічного джерела, окремі тлумачення потребують уточнення з урахуванням новітніх напрацювань у сфері історичної лексикології, діалектології, етнолінгвістики та корпусної лінгвістики. Аналіз зоологічної лексики в цьому контексті дає можливість не лише перекласти окремі етимологічні висновки, а й поглибити розуміння становлення східнослов'янської номінації тваринного світу.

Отже, звернення до зоологічної лексики в словнику Ласло Деже є цілком обґрунтованим й актуальним, оскільки сприяє поглибленню знань про історичну динаміку лексики, міжмовні контакти в Карпатському регіоні, специфіку ділової писемності XVII–XVIII ст. та загалом становить вагомий внесок у вивчення мовної спадщини України.

Аналіз досліджень. Найбільш системний аналіз доробку Л. Деже в галузі української діалек-

тології зробила Є. Барань. У статті «Ласло Деже – дослідник української діалектології» [Барань 2016] та в подальшій монографії з історії української діалектології [Барань 2021] дослідниця показує, що праця Ласло Деже є першим масштабним джерелом ділових текстів Підкарпаття і становить важливу опору для реконструкції закарпатського мовного простору. На працю Л. Деже активно спираються представники ужгородської школи (І. Сабадош, В. Папіш, Г. Шкурко та ін.), які використовують її як джерело для опису діалектної бази української літературної мови, історичної лексики та міжмовних контактів.

У дослідженнях з історії української ділової мови й соціально-економічної термінології, наприклад, Т. Дячук в праці «Українська соціально-економічна термінологія: становлення і кодифікація», словник Л. Деже розглядає як важливе джерело давніх термінів, пов'язаних із податками, повинностями, господарськими процесами [Дячук 2003].

Паралельно в загальнослов'янському мовознавстві розвиваються студії з історичної зоонімії та зоологічної лексики, які пропонують методичний інструментарій для нашого дослідження: тематичне групування лексем, аналіз семантичних полів, увагу до конотативних та етнокультурних аспектів. Отже, з одного боку, праця Л. Деже (1985; 1996) є базовим джерелом, у якому зоологічна лексика ще не була об'єктом спеціального опису; з іншого – напрацювання з історичної зоонімії дають можливість застосувати вироблені методики до фіксування матеріалу й заповнити помітну прогалину в дослідженні лексики, зокрема фауни. Історія формування зоологічної лексики вже ставала об'єктом дослідження в наших працях [Харківська 2024].

Мета статті, завдання. Метою дослідження є комплексний аналіз зоологічної лексики, зафіксованої у праці Ласло Деже, з урахуванням її структурно-семантичних особливостей, етимологічної природи та функціонування в контексті ділової писемності XVII–XVIII ст. Реалізація цієї мети дає змогу уточнити шляхи формування і розвитку зоологічної номенклатури карпатського ареалу та виявити зв'язки між українською та сусідніми мовами. *Об'єктом дослідження* виступає зоологічна лексика ділової мови XVII–XVIII ст., репрезентована в словниковому матеріалі Л. Деже. *Предметом дослідження* є семантичні, структурні та етимологічні характеристики назв тварин, їхня мотиваційна база, дериваційні моделі та міжмовні контакти, що відобразилися в лексичі.

Методи та методика дослідження. Для досягнення поставленої мети в нашій розвідці застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних лінгвістичних методів. Основним є *метод суцільної вибірки*, за допомогою якого сформовано повний реєстр зоологічної лексики, поданої у словнику Л. Деже. Використання цього методу забезпечує репрезентативність матеріалу та уможливорює кількісний і якісний аналіз усіх лексичних одиниць певного семантичного поля. Значне місце займає *етимологічний аналіз*, що передбачає зіставлення тлу-

мачень Л. Деже з результатами наявних етимологічних словників. Такий підхід дає можливість уточнити походження окремих назв тварин, з'ясувати шляхи запозичень і визначити давність лексем. Для встановлення семантичних і структурних особливостей лексики використано *семантичний аналіз*, який охоплює класифікацію лексичних одиниць за типами номінацій, виявлення мотиваційних моделей та семантичних зрушень. Доповнює його *словотвірний аналіз*, спрямований на дослідження формальних моделей творення зоологічних назв у досліджуваному джерелі. З метою встановлення міжмовних паралелей та ареальних зв'язків застосовано *порівняльно-історичний метод*, що дає змогу виявити відповідники лексем у споріднених та контактних мовах, простежити можливі шляхи їх проникнення й адаптації. Для узагальнення результатів та систематизації матеріалу використано *елементи кількісного аналізу*, що дозволяють представити співвідношення різних груп лексем та простежити домінування певних типів номінацій. Комплексне застосування зазначених методів забезпечує всебічний аналіз зоологічної лексики та уможливорює достовірне відтворення її історичної динаміки, структурної організації та етимологічної специфіки.

Виклад основного матеріалу. Зоологічна лексика, зафіксована Л. Деже в пам'ятці ділової писемності XVII–XVIII ст., демонструє чітку структурованість за тематичними групами, що відображає господарську модель традиційної карпатської культури. Основу становить номенклатура свійських тварин (велика й дрібна рогата худоба, свині, коні, домашня птиця), а також назви диких звірів, птахів та комах. Семантична класифікація цього матеріалу дає можливість виявити системні зв'язки між одиницями, їхню мотиваційну базу та архаїчні етимологічні паралелі.

Загалом у невеликому словнику Ласло Деже подано 1280 слів. Серед них зафіксовано 55 зоолексем, що належать до різних лексико-семантичних груп. Назви, які позначають процеси, дії, стани та результати, пов'язані з тваринництвом, поки що не є предметом нашого дослідження. Лексико-етимологічний аналіз здійснюємо лише щодо тих зоолексем, які безпосередньо подані в словнику. Зоолексеми, що згадані в авторських коментарях до словника й дещо відрізняються від основного реєстру, подаємо лише в тій формі, у якій вони зафіксовані автором, не аналізуючи їх.

Лексеми поділяємо на такі лексико-семантичні групи:

1) Збірні назви худоби: *худоба*¹ 'скот' [Деже 1996, с. 177]. В ЕСУМ фіксуємо семантичну видозміну слова *худоба* 'убоство' з таким розвитком значення: *худе (вбоге) майно* → *майно* → *худоба* 'тварини як частина майна' → «усе майно»; можливо, назву *худоба* утворено від *худий* з табуїстичних міркувань – щоб зберегти від зурочення [ЕСУМ,

¹ Написання лексем та подане до них значення зберігаємо повністю в тій формі, у якій вони зафіксовані в пам'ятці Л. Деже.

VI, с. 220]; *скотъ* ‘скот’ [Деже 1996, с. 151]. Лексема має праслов’янське походження (**skotъ*), загальноприйнятого пояснення не має, здебільшого вважається запозиченням з германських мов і пов’язується з готським *skatts* ‘назва грошової одиниці’. Пор. ще др. *скотъ*, пол., чес. *skot*, стсл. *skotъ* [ЕСУМ, V, с. 283–284]; *скотя* ‘скотина’ [Деже 1996, с. 151].

2) **Велика рогата худоба.** До цієї групи належать назви дорослих тварин, молодняка та продуктивних самок: *быкъ* ‘бык’ [Деже 1996, с. 9], сучасне українське *віл*. Споріднене з лит. *baikti* ‘ревти’, *būkas* ‘бугай (птаха)’, *bucet* ‘звучати, гудіти’. Пор. біл. *бык*, др. *быкъ*, пол. *byk*, чес., слов. *býk*, стсл. *быкъ* [ЕСУМ, I, с. 182]; *воль* ‘вол’ [Деже 1996, с. 15]. Пор. ще біл., болг. *вол*, др. *воль*, пол. *wół*, чес. *vůl*, словац. *vól*, стсл. *воль*; прасл. **volъ* похідне від праслов. **valjati* ‘каструвати’ [ЕСУМ, I, с. 399]; *корова* ‘корова’ [Деже 1996, с. 74]. Походить від псл. **korva* ‘корова’ (первісно ‘рогата тварина’), можливо, як похідне від псл. **korvъ* ‘віл’; споріднене з лит. *kárvė* ‘корова’. Пор. др. *корова*, пол. *krowa*, чес. *krava* тощо [ЕСУМ, III, с. 34–35]; *добытокъ* ‘скот’ [Деже 1996, с. 37]; *добытча* ‘теленок’ [Деже 1996, с. 37]; *дойняк* ‘дойний скот’ [Деже 1996, с. 39]; пор. ще *дойка* ‘мамка, годувальниця’, *дойка* т.с., *дойчити* ‘бути годувальницею, годувати груддю’, ймовірно запозичмо зі східнороманських або угорської мов; пор. рум. *dóică* ‘годувальниця’, молд. *дойкэ*, угор. *dajka* т.с., словац. *dojka* ‘годувальниця; дійна корова, вівця’, походить від праслов’янського **dojiti* ‘доїти; годувати груддю’ [ЕСУМ, II, с. 103–104]; *яловя* ‘теленка’ [Деже 1996, с. 184]; *яловникъ* ‘теленка’ [Деже 1996, с. 184]; *яловина* ‘яловий скот’ [Деже 1996, с. 184]. Лексема *яловина* походить від праслов’янського *(j)*alovъ*, яке в свою чергу похідне від **jalъ*; споріднене з латинським *ālava* ‘ялівка’, лит. [olauš] (< **olavas*), [olava] ‘неодружена’ [ЕСУМ, VI, с. 544–545].

3) **Дрібна рогата худоба (вівці, кози).** Ця група лексики відображає важливість вівчарства для гірських регіонів: *баранъ* ‘ягненок’ [Деже 1996, с. 6]; пор. праслов. **bārānъ*, біл. *барán*, др. *баранъ*, *боранъ*, пол., слц. *baran*, чес. *beran*, *baran*; загальноприйнятого пояснення немає [ЕСУМ, I, с. 138–139]; *бараня* ‘ягненок’ [Деже 1996, с. 6]; *дробъ* ‘молодая овца’ [Деже 1996, с. 43]; *овця* ‘овца’ [Деже 1996, с. 100]; пор. др. *овъца*, пол. *owca*, чес. *ovce*, слов. *ovsa*, походить від праслов’янського **ovъsa* < **ovīkā* [ЕСУМ, I, с. 389–390]; *стрижка* ‘овца, которую можно стричь, или которая острижена’ [Деже 1996, с. 158]; *ягня* ‘ягненок’ [Деже 1996, с. 184]. Праслов’янське *(j)*agne* походить від **agnъ*, споріднене з лат. *agnis* ‘ягня’; пор. ще пол. *jagnię*, чес. *jeňně*, слц. *jahňa* [ЕСУМ, VI, с. 534]; *козля* ‘козленок’ [Деже 1996, с. 71]. Пов’язане з псл. **koza*, очевидно, споріднене з німецьким *aia* т.с. *ajáh* ‘козел’; пор. др. *коза*, чес., словац. *koza* [ЕСУМ, II, с. 494]; *цапъ* ‘козёл’ [Деже 1996, с. 177]. Пор. псл. **саръ*, ймовірно є давнім запозиченням із романських мов – рум. *țap* ‘цап’. Див. ще пол. *сар* ‘баран; цап’, чес. *сар* ‘цап’, словац. *сар* т.с. [ЕСУМ, VI, с. 227].

4) **Свині: вепрь** ‘кабан’ [Деже 1996, с. 10]. Пор. ще біл. *вяпрук*, *вепёр*, др. *вепрь*, пол. *wieprz*, чес. *vepr*, слов. *vepor*, *veper*, стсл. *вепрь*; псл. **veprъ*. Споріднене з лит. *Vėpriari* (топонім), пов’язується з лат. *veprēs*, *vepris* ‘терновий кущ’, звідки *вепр* первісно мало означати ‘колючий, щетинистий’ [ЕСУМ, I, с. 349–350]; *вепрь дикий* ‘вепрь’ [Деже 1996, с. 10]; *дикунь* ‘кабан’ [Деже 1996, с. 36]. Походить від прикметника *дикий*, що у свою чергу від псл. **dikъ*; пор. ще в українській мові *дикунча* ‘дике поросля’, *дичак* ‘дикий звір’, *дичко* ‘дикий кінь’, *дичок* ‘бджолиний рій, що залетів з чужого вулика’ [ЕСУМ, II, с. 68–69]; *свиня* ‘свиня’ [Деже 1996, с. 148]. Походить від псл. **svinъja*, можливо, з давнішого **svinī* (жін. р.), похідного від прикметника *svinъ* ‘свинячий’, споріднене з литовським *suvinš* ‘поросля’, латинським. *sūs* ‘свиня’. Пор. пол. *świnia*, чес. *svině*, слц. *sviňa* та інші [ЕСУМ, V, с. 191].

5) **Коні: конь** [Деже 1996, с. 73]. Походження до кінця не з’ясовано; псл. **konъ*-, очевидно, становить етимологічну єдність з псл. **komonъ* ‘кінь’; пор. др. *конъ*, пол. *koń*, чес. *kůň*, слц. *kôň* тощо [ЕСУМ, II, с. 448].

6) **Домашня птиця: кура** ‘куриця’ [Деже 1996, с. 79]; пор. ще псл. **kurъ*, утворене за допомогою суфікса *-r-* від звуконаслідувального вигуку **ku* або **kur*. Вживається ще в бр. *күрыца* (мн. *күры*), др. *куръ* ‘півень’, пол., чес. *kur* т.с., слц. *kura* ‘курка’ [ЕСУМ, III, с. 150]; *куриця* ‘куриця’ [Деже 1996, с. 79]; *курка* ‘куриця’ [Деже 1996, с. 79]; *куря* ‘цыпляенок’ [Деже 1996, с. 79].

7) **Водоплавні птахи: гуска** ‘гусек’ [Деже 1996, с. 30]; *гусь* ‘гусь’ [Деже 1996, с. 30]. Пор. ще біл. *гусь*, др. *гусь*, пол. *geś*, чес. *husa*, псл. **gosъ* [ЕСУМ, I, с. 627–628]; *качка* ‘утка’ [Деже 1996, с. 68]. Очевидно, звукосполучувальне утворення, пов’язане з вигуком *ках*, що відтворює крик качки; малоімовірним є виведення назви від зменшувальної форми жіночого імені пол. *Katarzyna*, чес. *Kateřina* ‘Катерина’ і тлумачення східнослов’янських форм як запозичених з польської мови вважаємо недостатньо обґрунтованим [ЕСУМ, II, с. 409].

8) **Птахи (дикі, лісові, мисливські): голубъ** ‘голубь’ [Деже 1996, с. 27]. Пор. біл. *голуб*, др. *голубъ*, пол. *golqb*, чес., слов. *holub*, стсл. *голѣбъ*; псл. **golqbъ*; дальша етимологія остаточно не встановлена [ЕСУМ, I, с. 555]; *куропатва* ‘куропатка’ [Деже 1996, с. 74]; пор. ще псл. **kuropъtka*, зменш. від **kuropъty* (пор. **kuropъtъve*); ймовірно запозечено від слц. *kuropka* [ЕСУМ, III, с. 154]. Могло виникнути з основ двох слів – **kurъ* ‘півень’ і **pъta* ‘птаха’, назва пов’язана з тим, що куріпки рухаються так само, як і кури (неохоче літають, рідко використовують крила). Лексема вживається в пол. *kuropatwa*, чес. *koroptev*, слц. (заст.) *kuropotva* [ЕСУМ, III, с. 156–157]; *орябокъ* ‘рябчик (птиця)’ [Деже 1996, с. 105]. Пор. псл. **arębъ*, **arębъ*, **arębъkъ* ‘рябчик, куріпка’, пов’язане з *arębina* ‘городина’, *rębъ* ‘рябий’, споріднене з лит. *jerubė* ‘рябчик’ [ЕСУМ, IV, с. 216–217]; *птахъ* ‘птиця’ [Деже 1996, с. 138]; пор. пол. *ptak*, чес. *pták*, слц. *vták*. Ймовірно походить від псл. **pъta* ‘птаха’, **pъtakъ*, **pътахъ* т.с. [ЕСУМ, IV,

с. 623–624]; *птиця* ‘птица’ [Деже 1996, с. 138]. Похідне утворення від **pŭta* ‘птаха», пор. ще праслов. *pŭtica* [ЕСУМ, IV, с. 624].

9) **Хижі звірі: лисиця** ‘лисица курица’ [Деже 1996, с. 81]. Походить від псл. **lisъ*, **lisa*, **lisica*; загальноприйнятої етимології не має; можливо, споріднене з лит. *lapsa* ‘лис’; пор. ще др. *лисъ*, *лисица*, пол. *lis*, *lisica*, чes. *liška* ‘лис, лисиця’, словац. *liška*, болг. *лисица* [ЕСУМ, III, с. 240–241]; **мѣдвѣдь** ‘медведь’ [Деже 1996, с. 85]. Прасл. **medvѣdъ*, утворене з основ **medu-* + **ѣd-*, тобто ‘медоїд’; назва виникла як мисливський евфемізм або як вияв табу замість давньої назви шкідливої для бортників тварини; зміна давнього показника u-основи (**medu*) на приголосний *в* сприяли пізнішій деетимологізації первісного значення й пов’язуванню з **vѣdati* ‘знати’, через що *medvѣdъ* часто сприймається як «тварина, що розуміється на меді»; укр. *ведмідь* утворилось внаслідок метатези компонентів *medvѣdъ* – *мед-відь*. Назва вживається ще в біл. *мядзвѣдзь*, пол. *niedźwiedź*, чes. *medvěd*, слл. *medved* [ЕСУМ, I, с. 343–344].

10) **Дикі копитні: серна** ‘серна’ [Деже 1996, с. 151]. Праслов’янське **sŭrna* споріднене з лит. *sirna* «серна», прус. *sirvis* ‘олень’, лат. *cervus* т.с. Пор. ще пол. *sarna*, чes., слл. *srna*, болг. *сьрна* [ЕСУМ, V, с. 220].

11) **Хутрові та промислові звірі: куниця** ‘куница’ [Деже 1996, с. 78]; пор. ще псл. **kuna* і зменш. **kunica*; споріднене з лит. *kiaūne* ‘куниця’. Лексема вживається ще в біл. *куніца* ‘куница’, пол., чes., слл. *kuna* ‘куниця’, болг. *куна* т.с. [ЕСУМ, III, с. 140–141].

12) **Малі дикі звірі: заяць** ‘заяц, заяць’ [Деже 1996, с. 54]; походить з псл. **zajęсь*, яке ймовірно пов’язане з первісним значенням ‘плигун, стрибун’; пор. ще біл. *заяц*, др. *заяць*, пол. *zajęc*, чes. *zajíc* [ЕСУМ, II, с. 223]; **мышь** ‘мышь’ [Деже 1996, с. 90]. Ймовірно походить від псл. **mysъ*; пор. ще біл. *мыш*, пол. *mysz*, *mysza*, чes. *myš* [ЕСУМ, III, с. 469–470].

13) **Узагальнені назви диких тварин: звѣрье** ‘зверье (птахи и рыбы, конѣ)’ [Деже 1996, с. 54]; походить з псл. **zvѣrь* ‘звір, дика тварина’; споріднене з лит. *žvėris* ‘звір’; пор. др. *zvѣrь*, пол. *zwierz*, чes. *zvěř* ‘звір’, словац. *zver* та інші [ЕСУМ, II, с. 51]; **звѣрина** ‘зверь’ [Деже 1996, с. 54]; **звѣрка** ‘зверёк’ [Деже 1996, с. 54]; **звѣрь** ‘зверь’ [Деже 1996, с. 54].

14) **Комахи: комарь** ‘комар’ [Деже 1996, с. 72]. Походить від псл. **komarъ*, пов’язане чергуванням голосних з **čmeljъ* ‘джміль’; споріднене з лит. *kamānė* ‘джміль’, [kamīnė] ‘дика бджола’, лит. *katane* ‘т.с.; джміль’; пор. др. *комарь*, пол. *komar*, ст. *komor*, *komór*, *kumar*, *kumor*, сл. *komár*, болг. *комар* т.с.; *довгоніг* [ЕСУМ, II, с. 531]; **пчѣла** ‘пчела’ [Деже 1996, с. 139]. Походить від старослов’янського *бъчѣла*, *бъчѣла*, праслов’янське **bъčela*, **bъčela* [ЕСУМ, I, с. 157–158]; **медведица** ‘медведица’ [Деже 1996, с. 85]. Ймовірно походить від псл. **medvѣdьkъ*, **medvѣdьkъ* ‘т.с.’; малий ведмідь», результат перенесення назви небезпечного звіра на небезпечну (шкідливу) комаху великого

розміру; пор. аналогічну мотивацію назви тієї ж комахи *вовчок* від *вовк*. Пор. біл. *мядзвѣдка*, нім. *niedzwiedek*, слл. *medvedik* [ЕСУМ, III, с. 427]; **саранча** ‘саранча’ [Деже 1996, с. 148]. Лексема запозичена з тюркських мов; тат. *saranča* ‘сарана’, є похідними від тюрк. *sary(g)* ‘жовтий’. Пор. ще пол. *szarańcza*, чes. *saranče*, слл. *saranča* [ЕСУМ, V, с. 180–181]; **серенча** ‘те саме, що й саранча’ [Деже 1996, с. 150].

15) **Риб: слыгань** ‘порода рыбы (Cobitis barbatula)’ [Деже 1996, с. 154].

У коментарях до словника Л. Деже подає окремі тематичні групи лексики, представлені в Словнику. Водночас варто зазначити, що частина наведених ним лексем у самому Словнику відсутня, але їхня кількість є переважною. У межах групи *жива природа* автор виділяє такі підгрупи: **комахи**: *комарь, саранча або серенча, цинцарь, шашка; птахи*: *голубь, каня, коропатва, орабка, птахъ, птица; риби, рептилії*: *бабець, рыба, слыгань; ссавці*: *бестія, вепрь, вовкъ, дикунь, заяць, звѣри, звірина, звѣрь, лисиця, медве, медведица, медвѣдь, мышь, серна, уѣдний (звѣрь), фаркашъ* (пор. угор. *farkas* ‘вовк, вовчиця’); **частини тіла тварин**: *грудь, жовчъ*. Окремо автор виділяє сьому тематичну групу – *хвороби тварин та процеси, дії, які пов’язані з їхнім лікуванням*: *бетеговати, бетегъ, болечка, выморити, вымѣтка, глухання, дурнячка, загоштити, кошель, медикусь, моръ, недугъ, недужный, немоць, поглушити, поздоровѣти, покалѣчити, попециса, пухнути, розболѣтиса, уврачевати, фелчерь, хвороба, шебъ*.

Ще однією тематичною групою, яку Ласло Деже аналізує у словнику, є сільське господарство. І одна з підгруп, яка чітко простежується – це тваринництво. Тут Л. Деже виділяє такі семантичні групи: 1) загальні назви тварин: *скоть, скотя, статовъ, добытокъ, худоба*; 2) велика рогата худоба: *рогова марга, марга, маржина, маржалинка*. Сюди також належить лексеми *быкъ, яловина, яловый, яловя, яловникъ, яловичина, корова, теля (телятко), ватовъ*, що означає ‘забійна худоба’. На позначення віви фіксуємо лексеми: *овця, дойнякъ, дойка, стрижка* ‘пострижена овця’, *цапъ, баранъ, ягня, баранъ* у значенні ‘ягнятко’; *свині*: *свиня, поросля, шовдовъ, підсвинокъ*; назви тварин за віковими характеристиками: *полрочокъ, рочка, двагодокъ*; назви, що стосуються птахів: *кура, курка, кура, курица, каплунъ, гусь, гуска, качка, пулка* ‘індюк’; назви риб, наприклад, що доповнені лексемами *рыба, слыгань, бабець*.

На цьому етапі дослідження зоологічна лексика, представлена в коментарях до карт, ще не була нами всебічно обстежена в лексико-етимологічному, словотвірному та інших аспектах. Проте вона становить цінний фактичний матеріал, який часто залишається поза увагою дослідників.

Висновки. Зоологічна лексика, зафіксована Ласло Деже в пам’ятці ділової писемності XVII–XVIII ст., становить цілісну та багатопланову систему, яка репрезентує давні номінативні традиції, особливості локальної господарської культури та

широкі мовні контакти карпатського регіону. Лексико-етимологічний аналіз засвідчує домінування праслов'янської лексики, зокрема в номінаціях свійських тварин (*корова, воль, овця, свиня*), диких і мисливських видів (*лисиця, мѣдвѣдь, заяць, серна*), а також поширених у народній традиції птахів (*голубь, птахъ, гуска*). Ці лексеми належать до найдавнішого періоду й зберігають архаїчні семантичні моделі, що формувалися упродовж тривалого історичного періоду.

Словотвірний аналіз виявляє розгалужену систему продуктивних та архаїчних дериваційних типів, які забезпечують структурну організацію зоологічної номінації. Найпоширенішими є моделі з суфіксами *-к-а* (*качка, курка, стрижка*), *-иц-а* (*лисиця, птиця*), *-ин-а* (*яловина, звѣрина*), що виконують функції утворення видових, збірних або семантично уточнювальних назв. У номінаціях молодня активно реалізується давній праслов'янський тип із суфіксом *-ят-* / *-ат-* (*ягня, козля*), у зменшувальних і мисливських термінах – суфікс *-окъ* (*орябокъ*). Поряд із цим фіксуються рідкісні, але показові моделі, пов'язані з продуктивно-господарськими характеристиками тварин, як-от *-ак* / *-як* у слові *дойняк*, що позначає тварину за її функцією.

Матеріал засвідчує також наявність виразного шару іншомовних лексем: германського (*скоть*), романського (*цать*), тюркського (*саранча*) похо-

дження. Ці одиниці адаптовані в слов'янському мовному середовищі та зазнають морфологічної інтеграції через поєднання зі слов'янськими словотвірними формантами, що відображає природні механізми взаємодії мов у мультикультурному карпатському просторі.

Окремий інтерес становить те, що низка зоолексем, поданих Л. Деже в коментарях, не входить до основного словникового реєстру, але формує важливу джерельну базу фактичного матеріалу. Попри відсутність їхнього детального аналізу в межах нашого дослідження, перспектива залучення цієї групи лексики до подальших лексико-етимологічних та словотвірних студій є надзвичайно перспективною.

Отже, досліджувана зоологічна лексика становить структурно та семантично завершену систему, що поєднує спадкові праслов'янські елементи, продуктивні словотвірні моделі, архаїчні етимологічні нашарування та іншомовні запозичення. Вона відображає як традиційну господарську культуру народу, так і складну історію мовних контактів у регіоні. Комплексний лексико-етимологічний і словотвірний аналіз дозволяє реконструювати давні номінативні процеси, простежити трансформацію зоологічних назв та окреслити основні тенденції розвитку словникового складу ділової писемності XVII–XVIII ст.

Література

1. Барань Є. Ласло Деже – дослідник української діалектології. *Studia Slavica Hung.* 61/2 (2016). S. 387–396.
2. Барань Є. Hungaro-Ucrainica. Угорсько-українські зв'язки: мовна інтерференція і мовознавчі контакти. Монографія. УІ ім. Ф. Ракоці II – ТОВ «РІК-У» Берегове – Ужгород, 2021. 312 с.
3. Деже Л. Ділова писемність у XVII–XVIII століттях: словник, аналіз, тексти. Nyíregyháza, 1996. 335 с.
4. Дячук Т.М. Українська соціально-економічна термінологія: становлення і кодифікація. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Київ, 2003. 220 с.
5. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: У 7 т. Київ, 1982–2012.
6. Харківська О. До історії вивчення української зоологічної лексики. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2024. Вип. 1 (51). С. 144–149. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2024.1.\(51\)](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2024.1.(51)).

References

1. Baran Ye. (2016) Laslo Dezhe – doslidnyk ukrainskoi dialektolohii [Laszlo Dezse – researcher of Ukrainian dialectology]. *Studia Slavica Hung.* 61/2. S. 387–396 [in Ukrainian].
2. Baran Ye. (2021) Hungaro-Ucrainica. Uhorsko-ukrainski zviazky: movna interferentsiia i movoznavchi kontakty [Hungaro-Ucrainica. Hungarian-Ukrainian relations: linguistic interference and linguistic contacts]. Monohrafiia. UI im. F. Rakotsi II – TOV «RIK-U» Berehove – Uzhhorod. 312 s. [in Ukrainian].
3. Dezhe L. (1996) Dilova pysemnist u XVII–XVIII stolittiakh: slovnyk, analiz, teksty [Official writing in the 17th–18th centuries: dictionary, analysis, texts]. Niredgaza. 335 s. [in Ukrainian].
4. Diachuk T. M. (2003) Ukrainska sotsialno-ekonomichna terminolohiia: stanovlennia i kodyfikatsiia [Ukrainian socio-economic terminology: formation and codification]. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata filolohichnykh nauk. Kyiv. 220 s. [in Ukrainian].
5. ESUM – Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy (1982–2012) [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]: U 7 t. Kyiv [in Ukrainian].
6. Kharkivska O. (2024) Do istorii vyvchennia ukrainskoi zoolohichnoi leksyky [On the history of studying Ukrainian zoological vocabulary]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia: Filolohiia*. Vyp. 1 (51). S. 144–149. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2024.1.\(51\)](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2024.1.(51)) [in Ukrainian].

ZOOLOGICAL LEXICON IN BUSINESS CORRESPONDENCE OF THE 17th–18th CENTURIES: LEXICAL AND ETYMOLOGICAL ANALYSIS

Abstract. The article is devoted to a comprehensive analysis of zoological vocabulary in business writing of the 17th–18th centuries, namely in the work of László Desze, as a representative source on the history of business language in the Carpathian region. The aim of the study is to provide a comprehensive analysis of zoological vocabulary in László Desze's dictionary, taking into account its structural and semantic features, etymological nature, and functioning in the context of business writing in the 17th–18th centuries.

The aim of the study was to conduct a comprehensive analysis of zoological vocabulary in László Desze's dictionary, taking into account its structural and semantic features, etymological nature, and functioning in the context of business writing in the 17th–18th centuries. The aim of the study is to provide a comprehensive analysis of zoological vocabulary in László Desze's dictionary, taking into account its structural and semantic features, etymological nature, and functioning in the context of business writing in the 17th–18th centuries. Based on the dictionary register and the author's comments, the thematic structuring of animal names is traced, reflecting the main areas of traditional economic activity (animal husbandry, hunting, fishing, etc.) and the peculiarities of the local Carpathian culture. The methods of continuous sampling, etymological, semantic, word-formation, comparative-historical, and quantitative analysis were used, which made it possible to identify the main lexical-semantic groups, dominant models of nomination, and reveal archaic Proto-Slavic parallels in the names of fauna. The spectrum of word-formation types of varying productivity is described, in particular with the suffixes *-к-а*, *-иц-а*, *-ин-а*, *-ят-* / *-ам-*, *-ок*, which provide the construction of specific, collective, and diminutive forms of names. The role of borrowings of Germanic, Romance, and Turkic origin, which have been integrated into the Slavic system of zoological vocabulary and reflect intensive interlingual contacts in the multicultural Carpathian region, is shown. The importance László Desze's dictionary as a corpus source, in which zoological vocabulary remained outside the scope of special description for a long time, is emphasized, and the prospects for further use of zoological lexemes from the author's comments for the reconstruction of the historical dynamics of zoological nomination in the East Slavic context are outlined. The results obtained provide a basis for broader comparative studies in historical lexicology and allow us to clarify the mechanisms of formation of nominative systems in business writing of the 17th–18th centuries.

Keywords: zoological vocabulary, László Desze, official writing, official writing of the 17th–18th centuries, lexical and etymological analysis, word formation, Carpathian region.

© Харківська О., 2025 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.11.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Олеся Харківська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; olesya.kharkivska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8145-8069>.

Olesya Kharkivska – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; olesya.kharkivska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8145-8069>.